

Dispozicija knjige je sljedeća: poslije kraćeg predgovora slijedi uvod u kojem se izlažu osnovni arhitektonski i povijesni pojmovi (kula, bastion, kastrum, burg, utvrđeni feudalni grad, kaštel, ratna obrambena tvrđava, čardak, palanka) i rezultati dosadašnjih istraživanja krajiških obrambenih utvrda u Hrvatskoj (Valvasor, Ivan Kukuljević, Radoslav Lopašić, Ćiro Truhelka, Emilij Laszowski, Gjuro Szabo, Vjekoslav Klaić, Rudolf Horvat, Nada Klaić, Anđela Horvat). U već spomenuta tri kronološka poglavlja razmatra se sam predmet istraživanja o kojemu je već bilo riječi. Na kraju su zaključak i dva kazala za osobna (njih oko 450) i zemljopisna imena (oko 700). Posebnu vrijednost ove knjige čini slikovni materijal. Na četiri stotine stranica našlo se stotinjak ilustracija, od kojih 35 položajnih nacрта, kako izvornih tako i suvremenih rekonstrukcija, aksonometrijskih prikaza, tlocrtnih slika i planova, 26 veduta i vizura, što prema suvremenim grafikama, što prema fotografijama današnjeg stanja očuvanosti, 16 zemljovida, 12 grafika konjanika, akindžija, odvođenja u ropstvo i faksimila pisama i saborskih odluka, 8 građevinskih i arhitektonskih shema (feudalni grad romaničkih i gotičkih vremena, alat kojim su se gradile tvrđave, elementi utvrđivanja nizinskih utvrda, čardak i dr.), 3 portreta, 2 statističke tabele i 1 grb. Razmišljajući nad sistematizacijom obrambenih utvrda (tvrđava, kaštela, burgova, kružnih i kvadratičnih kula, peterokutnih utvrda, čardaka, utvrđenih samostana i dr.) te njihovim razmještajem autor otkriva finese defenzivne logike tadašnjih stratega. Izbor kategorije utvrda nije nikada bio slučajan, iako je često ovisio i o novčanim mogućnostima. Zato treba naglasiti da među kartografskim materijalom objavljenim u ovoj knjizi najveću vrijednost ne predstavljaju reprodukcije starih zemljovida, nego upravo ovi analitički i specifikacijski zemljovidni koje je autor sam priredio.

Tiskara je u žurbi učinila, na žalost, neke pogreške na koje je, uza suglasnost autora, poželjno upozoriti ne čekajući drugo izdanje. Jedna od većih je što »Karta utvrda Slavenske granice ili krajine na kraju 16. st.« (str. 374.) nema legendu. Srećom, ista je karta već bila objavljena u »Povijesnim prilogima« (god. 1992., br. 11., str. 17.) pa svaki zainteresirani čitatelj može sam lako dopisati ispod karte imena utvrda. Zatim, na karti »krajiških utvrda na granici s Turskim carstvom krajem XVI. stoljeća« (na unutarnjim stranama korica knjige) značaj nekih utvrda je okarakteriziran pogrešnim simbolima. Nadalje su, ispod nekih ilustracija bez razloga označeni brojevi, iako većina ilustracija nije numerirana. Ali te i druge tiskarske pogreške ne mogu umanjiti vrijednost ovog djela. Na kraju, možemo zaključiti da će ono ostati zadugo temeljni priručnik za povijest 16. stoljeća, jednako koristan i nezaobilazan sveučilištarcima na barem tri fakulteta: studentima povijesti, zatim arhitekture, i posebno pitomcima za časnička zvanja.

Andrej Čebotarev

MILAN KRUEK, *Karlovac. Utvrde, granice, ljudi, Matica hrvatska., Zagreb, 1995., 208 str.*

Premda o povijesti Karlovca postoji bogata literatura, knjiga dr. Milana Krueka donosi mnogo sadržajnih i metodoloških inovacija. Poslije Radoslava Lopašića (*Karlovac, poviest i mjestopis grada i okolice, Zagreb, 1879.*) i Rudolfa Strohala (*Grad Karlovac opisan i orisan, Karlovac, 1906.*) dugo se osjećala potreba za suvremenim pristupom u znanstvenoj obradi. Djelo dr. Krueka je kolaž tema, odnosno svojevrsni zbornik o prošlosti grada od njegova osnutka do zaključno 19. stoljeća, a posebna je pozornost

usmjerena na prvih dvjesto godina postojanja Karlovca. Ovo je za sada najopsežnije djelo o arhitekturi karlovačke utvrde i, što je najvažnije, suvremeno koncipirano. Ono istražuje utvrde u tri različita aspekta: analizira graditeljske i arhitektonske, dakle, čisto tehničke elemente, izlaže povijesne okolnosti u kojima su podizane i razmatra strogo specijalističke teme ratne strategije u doba turskih ratova. Autor zahvaća i druge teme vezane uz Karlovac, kao što sugerira podnaslov knjige. Iscrpno se izlaže historijat podizanja utvrde i podrobno analizira njezin arhitektonski i obrambeni značaj. Udarana tema ove monografije je arhitektonska povijest Karlovca promatrana kroz prizmu njegove obrambene funkcije. Upravo ovdje osjeća se snažan autorov doprinos koji će se, kako potvrđuju eminentni stručnjaci za zaštitu spomenika kulture odraziti dugoročno na valorizaciju i drugih ruševina i njihovu restauraciju u našoj domovini. Tadašnji Karlovac, odnosno Karlstadt, kako je prvotno nazvan na njemačkom, bio je primjer najbolje projektirane i najkvalitetnije izvedene utvrde svojega vremena. Sustav utvrda prema Turskom carstvu bio je ne samo zlatna stranica hrvatske povijesti nego i pitanje života i smrti za cijelu europsku civilizaciju i kršćansku kulturu zbog čega je Hrvatska s pravom zaslužila krvlju časno ime »antemurale christianitatis«.

Na desetak početnih stranica autor donosi izvadak iz kronologije urbanog razvitka grada od godine 1575. do 1925., zatim daje širi pregled okolice u kojoj se nalaze i druge brojne utvrde koje zajedno s Karlovcem sačinjavaju jedinstveni obrambeni sustav, posebno se zadržava na okolnostima vezanim uz postanak i razvoj karlovačke tvrđave i grada te graditeljskoj aktivnosti prvoga karlovačkoga graditelja Martina Gambona, koji je u Karlovcu spretno ostvario koegzistenciju vojne i građanske funkcije. Sljedeći blok tema bavi se geostrateškim položajem grada i karlovačkim Pokupljem. Obradena su turska osvajanja i stvaranje protuturske obrane u međurječju karlovačkih rijeka Korane, Mrežnice, Dobre i Kupe, zatim izbor mjesta i položaj nove obrambene tvrđave i grada Karlovca od mira na Žitvi do mira u Srijemskim Karlovcima (1606.–1699.), zatim Karlovac u planovima austrijske politike prema balkanskom poluotoku tijekom 18. i 19. st. i osvrt na današnje značenje Karlovca u ratu za opstojnost hrvatske države.

Obradujući stare gradove i utvrde koji su činili predobranu Karlovca, autor opisuje Steničnjak, Dubovac, Kamensko, Petrovac, Zimić-grad, Budački, Velimerić, Belaj, Kaštel, i još neke izdvojene kule i čardake. O tim se gradovima ranije pisalo samo fragmentarno i njihova nam je povijest malo poznata. Nekima značenje čas raste, čas opada, a dr. Kruhek se ne ustručava upozoriti i na neka pitanja na koja danas ne znamo odgovore. U takve enigme spada Zimić-grad, za koji ne znamo zbog čega je izgubio obrambeni značaj iako je bio čvrst i dobro utvrđen. Povijest očito nije matematika i ne daje odgovore na sva pitanja.

Četrdesetak stranica posvećeno je stvaranju i utvrđivanju obrambene granice na Kupi u tijeku XVI. i XVII. stoljeća. Nekoliko desetaka utvrda sačinjavalo je dobro promišljeni sustav u kojemu su se njihovi oblici i veličine određivali prema dobro promišljenim vojnim potrebama, a razmještaj slijedio konfiguraciju terena. Uspoređujući sve te elemente s faktografijom povijesnih zbivanja autor rekonstruira logiku njihova podizanja.

Među kraće, ali ne manje zanimljive teme, spada požar 12. travnja 1692. godine, u kojem je izgorio velik dio Karlovca, a podmetnuo ga je iz osвете jedan razbojnik upućen u gradsku tvrđavu na izdržavanje robije.

Turski prodori i velika demografska gibanja u karlovačkom Pokuplju vrlo je važna tema hrvatske povijesti. Mnogi predjeli gube znatan dio stanovništva: jedni pogibaju izravno u borbi, druge Turci odvedu u ropstvo, a treći se iseljuju (naročito u Gradišće i Slovačku). Prezimena i nazivi nekih mjesta u Gradišću su gotovo ista kao i ona na karlovačkom području.

Zrinsko-frankopanska urota godine 1670. snažno se odrazila i na karlovačko-ozaljski prostor, gdje su Frankopani, a poslije njih Zrinski bili posjednici gotovo cijelog područja utoka četiriju spomenutih karlovačkih rijeka. Već u 14. stoljeću Frankopani drže sav kraj

današnjega Gorskoga kotara, Ozalj, Dubovac, Ribnik i Steničnjak. Nakon sloma urote njemački su časnici (Herberstein, Paradeiser, Gall, Lamberger i Sauer) nesmiljeno opljačkali sve te posjede tako da je carska komisija poslana radi popisivanja imovine u cilju konfiskacije uglavnom već nailazila na pustoš. U samom Karlovcu Petar Zrinski imao je veću imovinu, a ni carska mu blagajna nije nikad podmirila dug od 14.000 forinti za prodaju Dubovca.

U zaključnom razmatranju posvećenom temi: »Hrvatska, predzide kršćanstva – Karlovac, predzide Hrvatske« razmatra se nesloga europskih naroda i nezainteresiranost za zajedničku akciju protiv turskog agresora unatoč pravodobnim inicijativama. Već godine 1454. papa Pio II., tada još kao kardinal Eneja Silvio Piccolomini, zagovarao je na njemačkom Saboru u Regensburgu križarski rat protiv Turaka, ali mu poziv nije naišao na odziv. Car Maksimilijan je, doduše, obećao Hrvatskoj poslati pomoć, ali se od obećanja nije gotovo ništa ostvarilo. U stoljeću u kojem se u Češkoj razvija husitski pokret protiv Crkve, a dugim europskim zemljama rađaju budući pokretači protestantizma, Hrvati se već žestoko sukobljuju s Turcima. Zastrahujuća je činjenica da je od pada Bosne (1463.) do smrti sultana Bajazita (1516.) odvedeno u tursko ropstvo oko 400.000 Hrvata.

U našoj dosadašnjoj historiografiji literatura popraćena velikim brojem ilustracija pretežito se odnosila na obrade nacionalne povijesti i širih tema, dok su se tematske monografije posvećene samo jednom gradu rijetko tako bogato ilustrirale. Mnogi čitatelji ne mogu ni zamisliti kakav je pothvat likovno opremiti knjigu i koliki napor valja uložiti za prikupljanje fotografija, kako sporo teče njihovo pronalaženje u arhivima, dobivanje dozvola za snimanje, samo snimanje i kolike visoke tehničke zahtjeve glede kvalitete negativa postavljaju grafički urednici. Za ovu je knjigu autor prikupio 180 izvrsnih crno-bijelih reprodukcija zemljovida, nacрта, planova, grafika, portreta, faksimila i drugog ilustrativnog materijala iz domaćih i stranih arhiva, knjižnica i muzeja. Svaka je ilustracija tehnički vrlo kvalitetno objavljena, tako da se mogu čitati neki ne previše umanjani faksimili i čak na manjim sličicama mogu razabrati krupnije legende. čak i onaj koji knjigu ne čita, nego samo gleda, može uživati u njihovoj upečatljivoj količini, sustavnom odabiru i jasnoći otiska. U tome su velike zasluge i Kruhekovog dugogodišnjeg suradnika u istraživanju povijesne topografije hrvatskih prostora ing. arh. dr. Zorislava Horvata.

Kao ugledni muzeološki stručnjak autor je proučio cjelovite funduse nekih muzeja, od kojih šira javnost može vidjeti samo povremene izložbe. U ovom djelu, za razliku od svoje druge, također iste godine objelodanjene knjige (*»Krajiške utvrde i obrane Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća.«*) naglasak je manje na vojnoj, a više na graditeljskoj problematici. Ovakva su nam djela do sada jako nedostajala jer za razumijevanje povijesnih događaja moramo imati i zornu sliku vremena u kojem su se oni zbivali.

I na kraju, neka ostane zapisana za budućnost i crtica o nastanku ove knjige. Grad koji je osnovao nadvojvoda Karl u čisto obrambene svrhe, dospio je u istu funkciju i u naše dane. Za vrijeme granatiranja i razaranja Karlovca za domovinskog rata u istom je gradu neprimjetno nastajao tekst o njegovoj izgradnji. Pišući o gradu koji je od 16. do 19. stoljeća bio na braniku Kraljevine Hrvatske, autor se i sam potkraj 20. stoljeća našao pod granatama na braniku Republike Hrvatske i doslovno bio za vrijeme njezina priređivanja 19. listopada 1991. pogođen gelerom u vlastitom stanu! Ima li bolje potvrde ponavljanja povijesnih situacija i strateške važnosti Karlovca?

Andrej Čebotarev